

ŞÂŞÎ, Muhammed b. Ali

(bk. KAFFÂL, Muhammed b. Ali).

ŞATHİYE

(الشطحية)

Sûfinin vecd
ve istiğrak halinde söylediği,
muhtevasında bir iddia bulunan
söz anlamında tasavvuf terimi.

Sözlükte "hareket etmek, sarsılmak, taşmak" gibi anlamlara gelen şatah kelimesi, yatağı dar olan bir ırmağın sel ile kenarlarına taşması gibi sûfinin kalbinden taşan ilâhî hakikatleri ifade eder (Serrâc, s. 422, 453). II. (VIII.) yüzyıldan itibaren sûfler arasında kullanılmaya başlanan şathîyye (çoğulu şatahât / şathîyyât) sûfinin sekr, vecd, cezbe, galebe, inbisat, istiğrak, cem', fenâ ve tevhîd-i zâtî gibi kendini kontrol edemediği tasavvufî haller içinde söylediği sözlerdir. Bâyezîd-i Bistâmî, Sehl et-Tüsterî ve Hallâc-ı Mansûr ilk dönem tasavvufunda şathîyeleriyle en çok tanınan sûflilerdir.

Bazı mutasavvıflara göre şathîye türü sözler onu söyleyen sûfiye ait olmayıp bunların gerçekte kaynağı Allah'tır. Sûfinin yaptığı şey bu ilâhî sözleri tekrar etmekten ibarettir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "Kendimi tenzih ederim, şanımla ne yücedir" ifadesi bir müminin, "Ben kendisinden başka ilâh bulunmayan Allahım, bana ibadet ediniz" meâlindeki âyeti (Tâhâ 20/14) zikir yoluyla tekrarlaması gibidir. Halbuki Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu şathîyesini duyanlar O'nun kendisini kastettiğini sanmışlardır (a.g.e., s. 472; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 42). Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre şathîye sâlikin nihayet değil, bidayet halinde görülür. Sâlik sülûkünü nihayetine ve gayeye ulaşınca şathîyeler azalır. Cüneyd'e göre Bâyezîd-i Bistâmî'nin şathîyeleri onun o sırada henüz sülûkünün başlangıcında olduğuna işaret eder (Serrâc, s. 458, 459). Kemal mertebesinde bulunan velîler temkin ehli olduklarından nâdiren şathîye söylemişlerdir.

Dinin zâhîrî hükümlerine uymayan bir izlenim verme, muğlaklık ve müphemlik şathîyelerin genel niteliğidir. Bu sebeple şathîyelerin dine aykırı olmadığını göstermek, muğlaklık ve müphemliklerini gidermek için ilk dönemden itibaren şerhler yazılmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin *Şerh-i Şathîyyât-ı Ebî Yezîd-i Bistâmî*'si türün ilk örneğidir. Serrâc *el-Lüma*'nda Cüneyd'in şerhlerine genişçe yer ayırmış, diğer bazı

sûflilerin şathîyelerini de şerhetmiştir. Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin *Ğala-tâtü's-sûfiyye* ile *Beyânü Zeleli'l-fuکار*, Rûzbihân-ı Bakî'nin *Şerh-i Şathîyyât*, Dârâ Şükûh'un *Hasenâtü'l-ârifin*, Sehlegî'nin *en-Nûr min kelimâti Ebî't-Tayfûr*, Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin *el-Feth fi te'vîli mâ şadara 'ani'l-kümmel mine's-şatah* adlı eserleri bu türün başlıca örnekleridir.

Mutasavvıflar, genelde hakikat ehlinin hataları olarak gördükleri şathîyelerin mâzur görülmesi gerektiğini düşünmekle beraber hikâye edilmemesini, yayılmamasını ve örnek gösterilmemesini tavsiye etmişlerdir. Şathîyelerde geçen ve benlik ifade eden hallerin tabii ve beşerî sayıldığına, zira insanın çok sevindiği veya üzül düğü vakit aklına ve iradesine hâkim olamadığını, heyecan ve şaşırma neticesinde söylemek istemediği bir sözü söylediğini, ancak daha sonra pişman olup özür dilediğini, bu halin Kur'an ve hadislerde yansımaları bulunduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber çölde devesini kaybeden bir kimsenin hayatının tehlikeye girdiğini, daha sonra birden devesini görünce heyecanlanarak, "Allahım, sen benim kulumsun, ben senin rabbinim" dediğini nakletmiş (Müslim, "Tevbe", 8), Hz. Mûsâ da çok üzül düğü bir sırada, "Allahım, bu olay fitnenden başka bir şey değil" demiştir (el-A'râf 7/155).

Gazzâlî şatahı "vecdden kaynaklanan, bir dava ve iddia içeren ifade" şeklinde tanımlar (*el-İmlâ*, I, 77). Hakk'ın azameti ve tecellîlerinin güzelliği karşısında hayrete düşüp kendinden geçen bazı sûfliler mânevî sarhoşluk (sekr) ve fenâ halinde, "Tenzih ederim kendimi, şanımla ne yücedir"; "Cübbemin altındaki Allah'tan başkası değildir"; "Ben Hakkım" (enelhak) gibi şathîyeler söylemişlerdir. Bu türden sözler ve haller bir âşığın mâşuku için "Ben oyum, o da ben" demesine, âniden aynaya bakan bir kimsenin aynada yansıyan sûreti görüp aynayı farkedememesine, içinde şarap bulunan bir kadehe bakan kimsenin kadehi şarap renginde görüp şarabın kadeh olduğu hükmüne varmasına benzetilmiştir. Halbuki, "Şarap kadehtir" ile, "Şarap kadeh gibidir" ifadeleri arasında fark mecazla hakikat arasındaki fark gibidir. Nefsinden fânî olup varlığının farkına varmayan istiğrak halindeki sâlikin dilinden zuhur eden şathîyeler mecaz diliyle ittiha-da, hakikat diliyle tevhide işaret eder. Mecazdan hakikate ermemiş kimseler şathîyelerdeki mecazla hakikati birbirinden ayırt edemediklerinden bu türden sözler dür-

lûp katlanmalı, bir kenara konmalı, hikâye edilip yayılmamalıdır (*İhyâ*, III, 358; IV, 332; *Mişkâtü'l-envâr*, s. 57; *el-Makşadü'l-esnâ*, s. 114). Gazzâlî'ye göre şathîye iki çeşittir. Birincisi Allah aşkı iddiasıyla söylenen sözler olup ibadetlerin terk edilmesine, ahlâk kurallarının gözetimelemesine, hatta ittihada yol açabilir. İkinci zâhîri itibarıyla yaldızlı, ancak anlam içermeyen ifadelerdir. Bu tür şathîyeler zihinleri karıştırmak, insanları hayrete düşürmek, böylece onları hurafelere inanmaya alıştırmak amacıyla kullanılır. Bu hurafe ve hezeyanlar muhataplara akıl üstü ilâhî hakikatler ve sırlar şeklinde sunulmuştur (*İhyâ*, I, 42-43, 78; IV, 332; Molla Sadrâ, s. 46-50).

Şeyh-i şattâh diye de anılan Rûzbihân-ı Bakî, Hak ehlinin söyledikleri şathîyelerin Kur'an, hadis ve evliya ilhamı olmak üzere üç çeşit kaynağı olduğunu belirtir. Ona göre Kur'an'daki elif-lâm-mîm gibi hurûf-i mukattaa, Allah'ın yüzü, eli, istivâsı gibi ifadeler lafız ve mâna itibarıyla müteşâbih olup Hakk'ın şathîyeleridir. Hz. Peygamber ve sahâbeye ait şathîyeler de vardır. Resûl-i Ekrem'in, "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" hadisi Hz. Ömer'in Hudeybiye olayında ve Abdullah b. Übey b. Selûl'un cenaze namazının kılınması hususunda Resûl-i Ekrem'e muhalif ifadeleri şathîye kapsamında değerlendirilir. Sahâbe arasında fesahat yönünden daha güçlü olması sebebiyle en fazla şathîye Hz. Ali'ye nisbet edilir (*Şerh-i Şathîyyât*, s. 56-69).

Şathîyeleri hakikat ehlinin hataları (zelâât) olarak gören Muhyiddin İbnü'l-Arabî şatah söyleyen sûfinin Allah'ı övecekken gerçekte kendini övdüğünü söyler. Ona göre bu tür ifadeler nefis ve benlikten kaynaklanır. Halbuki mümine yaklaşan kulluğu ve acziyetiyle övünmesi, büyülenme ve şımarmadan kaçınmasıdır. Bununla beraber şatah söyleyen kendinden gafil olduğu bir hal içinde sözler sarfederse bu sözleri zelle kabilinden sayılarak mâzur görülür. Allah'ın izni dahilinde övünmek ise hata değildir. Hz. İsmâ'nın, "Allah beni mübarek kıldı" (Meryem 19/31); Hz. Peygamber'in, "Ben insanoğlunun efendisiyim, bunu övünmek için söylemiyorum" (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 13; Müslim, "İmân", 327) şeklindeki sözleri ilâhî izinle söylendiğinden hata değildir (Tehânevî, *Keşşâf*, I, 1038; *el-Fütûhât*, II, 509). Şatah söyleyen kişi Allah'ın kendisine verdiği mânevî mertebeyi bu mertebeye ulaşmanın coşkusuyula O'nun izni olmadan açıklar, bununla övünür. Fakat durumu farkedince hata yap-

tiğini anlayıp hemen tövbe eder. Gerçek velliler hiçbir zaman emsal ve akranlarından üstün olduklarını iddia etmez, daima tevazu gösterirler. Muhakkik ârifler nâdir haller dışında şatah türü ifadeler kullanmazlar. Hak'tan başkasını görmediklerinden emsallerine karşı övünmeleri söz konusu değildir. Bu tür ifadeler kullandıklarında ise gözlerine perde çekilir, rableri ve nefisleri hakkında cahil kalır, hemen tevazu ve kulluk hallerine geri dönerler. Söyledikleri söz ilâhî izinden değil içinde bulundukları mânevî halden kaynaklandığından kınanmazlar. Hak ile olan şatahın hükmü bu olmakla beraber yine de övülen bir şey değildir (İbnü'l-Arabî, II, 510).

İsmâil Hakkı Bursevî, şatahı "gönül ehlinin dimağına lezzet veren hakikatin özünden süzölmüş irfan kelimeleri" şeklinde tanımlar ve bu sözlerin söylenme maksadının Hakk'ın kemalini beyan, celâl ve cemâl hakikatlerini ayan etmek olduğunu, şatah ehlinin vücûdiyye mezhebine nisbet edilemeyeceğini, şathiyyâtın vahdet-i vücûda ve insan-ı kâmile işaret eden sözlerden sayıldığını belirtir. Bursevî'ye göre Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî, Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî, Molla Câmi gibi âriflerin mecazi sözlerini hakiki mânada söylenmiş gibi yanlış anlayıp değerlendirenlerin hatalı davranışları kadar ârif kişilerin zâhir erbabını fitneye düşürecek sözler söylemesi de doğru değildir. Ârifler muhatabın yanlış anlayacağı sözlerden kaçınmalıdır.

İbn Haldûn sûfilerin şathiyeleri bilerek ve kasten söylemediklerini, bundan dolayı kınanamayacaklarını belirtir. Zira vecd halindeki sâlik mükellef değildir, cebir altında olan mâzurdur. Herkesin kullandığı ve anladığı dil vecd hallerini ifade etmeye yetmez. Bâyezîd-i Bistâmî gibi İslâm'a bağlılığıyla tanınan kimselerin şathiyeleri iyi niyetli oluşları dikkate alınarak güzel bir şekilde yorumlanır, İslâm'a bağlılığı bilinmeyenler ise eleştirilir (*Mukaddime*, s. 448; *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 55). Bu durum şathiyelerin söyleyenin haline, niyetine ve hayat tarzına göre farklı şekillerde yorumlanabileceğini gösterir. Nitekim, "Ben kapı gibiyim, kımıldatmazlarsa kımıldamam" diyen bir kişi için Sehl et-Tüsterî, "Bunu ya bir siddik veya bir zındık söyler; siddik her şeyi Allah Teâlâ'dan gördüğü için, zındık ise işlediği günahlara bahane bulmak için bunu söyler" demiştir. Ömür boyu aklı dengesi yerinde olmadıkları için meslûb, me'hûz, meczup, mecnun, divane, bühûl ve ukâlâ-yı mecânîn denilen kimselerin söz ve davranışları da genellikle şathiyeye kabul edilmiştir (Nisâbü'rî, s. 44-126).

Bazı kişiler İslâm'ın lafzına ve ruhuna aykırı saçma sözleri, herze ve hezeyanları şathiyeye gibi göstermeye çalışmışlar ve bundan dolayı mâzur olduklarını iddia etmişlerdir. Bu tür ifadeler "türrehât" denir. İlk sûfilardan Ruveym b. Ahmed, "Tasavvuf yolunda can feda etmek gerek, eğer bu yola girecekseniz bunu göze alın, aksi halde sûfilerin türrehâtı ile meşgul olmayın" demiştir (Serrâc, s. 334; Sülemî, s. 183; Seyyid Sâdik Gûherîn, III, 67). "Tâmmât" (tâme) ise mutasavvıf olduklarını iddia eden mustasvifenin âyet ve hadisleri Bâtîniyye mensuplarının yaptığı gibi akla ve şeriata aykırı biçimde yorumlamalarıdır (Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 43, 44; Taşköprizâde, II, 260). Türrehât ve tâmmât lugaz / bilmece, mumamma, tekerleme, hezel, deli saçması ve küfür mahiyetinde olabilir. Bu türden ifadeler şathiyat kapsamında değerlendirilmez. Meşrep ve mizaç farklılığından kaynaklanan Allah karşısındaki hallerinin türlü türlü olması, bast ve üns, muhabbet ve şevk gibi halleri yoğun biçimde yaşamalarından dolayı sûfiler Hakk'a farklı şekillerde hitap etmişlerdir. Bu hitap şekilleri dilâl, naz, serzeniş, sitem ve arbeye olarak nitelenir (bk. ARBEDE).

Şathiyeler İbnü'l-Cevzî tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ona göre ilim Allah'tan korkmayı, tevazuu, nefsi hakir görmeyi, susmayı, dava ve iddiadan uzak durmayı gerektirir. Halbuki şathiyeler nefsin büyük iddialarıdır. Bazıları kâfir ve zındık olmayı gerektirecek kadar tehlikeli ve korkunçtur. İbnü'l-Cevzî eserinde fiilî şathiyelere de geniş yer ayırmıştır. Bazı mutasavvıfların kitaplarını, bazılarının mallarını nehre atıp onlardan ilgiyi kesmelerini, meşâyih'ten birinin bir adama para verip kendine sövdürmesini, melâmet ehlinin bazı davranışlarını fiilî türü şathiyeler arasında sayar (*Telbisü İblis*, s. 329-357).

Türk tasavvuf edebiyatı metinlerinde birçok şathiyeye örneğine rastlanır. Yûnus Emre'nin "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü"; Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, "Çalabım bir şar yaratmış iki cihan arasında / Bakıcak dîdâr görünür ol şarın kenâresinde"; Eşrefoğlu Rûmî'nin, "Sanırsız Eşrefoğluyam ne Rûmîyem ne İznîkî / Benem dâim ü bâkî göründüm sûretâ insan"; Niyâzî-i Mısırî'nin "On sekiz bin âlemi seyreyledim seyyâre-vâr / Kâbe kavseyne eriştim sırrı ev ednâ benem" mısraları bunların en meşhurlarıdır. Şathiyelerden mecazlarla örölü sembolik bir dil kullanılır. Bundan dolayı şathiyeler "işaret dili, mâna dili, kuş dili, ağrebûlî-garâib" şeklinde nite edilir. Arap, Fars ve Türk edebiyatındaki şat-

hiye örneklerine dair bunları dinin zâhirî hükümlerine uygun ve anlaşılır kılmak için pek çok şerh yazılmıştır (Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın bir şathiyesi üzerine yazılan şerhler için bk. Saîd-i Nefîsî, s. 125-142; Türkçe şathiyeye ve şerhleri için bk. Ceylan, s. 72; Tatcı, *Yunus Emre Şerhleri*, s. 8-85; Kurnaz – Tatcı, s. 167-292).

BİBLİYOGRAFYA :

- et-Ta'rîfât*, "şath" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dah-rûc), I, 1038; Serrâc, *el-Lûma'*, s. 334, 422, 453, 458-459, 472; İbn Habîb en-Nisâbü'rî, *Ukalâ'ü'l-mecânîn* (nşr. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağ-lûl), Beyrut 1405/1985, s. 44-126; Sülemî, *Taba-kât*, s. 183; Muhammed b. Ali es-Sehlegi, *en-Nûr min kelimâti Ebî'l-Şayfûr* (nşr. Abdurrahman Bedevî, *Şatahâtü's-şûfiyye* içinde), Kahire 1949, s. 44; Gazzâlî, *İhyâ'ü'l-ülûmî'd-dîn*, Kahire 1358/1939, I, 42-44, 78; III, 358; IV, 332; a.mlf., *el-İmlâ' 'an işkalâtü'l-İhyâ'* (a.e içinde), I, 77; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr* (nşr. Ebû'l-Alâ el-Affîf), Kahire 1383/1964, s. 57; a.mlf., *el-Makşadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 114; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, Kahire 1928, s. 329-357; Bakî, *Şerh-i Şathîyyât* (nşr. H. Corbin), Tahran 1966, s. 56-69; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 509-510; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşadü'l-İbâd*, Tahran 1967, s. 32, 316; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1967, s. 448; a.mlf., *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 55; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ülûm*, II, 260; Molla Sadrâ, *Keşru eş-nâmî'l-Câhiliyye* (nşr. Muhsin Cihangîrî), Tahran 1381 hş., s. 46-50; Seyyid Sâdik Gûherîn, *Şerh-i İştîlâhât-ı Tasavvuf*, Tahran 1960, III, 67; Saîd-i Nefîsî, *Sühanân-ı Manzûm-ı Ebû Sa'id-i Ebû'l-Hayr*, Tahran 1334 hş., s. 125-142; İbrâhim Besyûnî, *Neş'etü'l-tasavvufi'l-İslâmî*, Kahire 1969, s. 246-264; M. Celâl Şeref, *Dirâsât fi'l-tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, s. 263, 388; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şîr Şerhleri*, İstanbul 2000, s. 72-73; Cemal Kurnaz – Mustafa Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathîyye*, Ankara 2001; Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Şerhleri*, Ankara 2005, s. 8-85; a.mlf., "Tasavvuf Edebiyatında Şathîyyât-ı Süfiyâne Geleneği", *TK*, sy. 267 (1985), s. 47-52; Hasan Karibullah, "Felsefetü's-şath 'inde's-şûfiyye ev luğatü ehli'l-işâre", *Mecelletü'l-mecma'ü'l-ilmî*, XLIV/2, Bağdad 1418/1997, s. 122-216; Ahmet Cahit Haksever, "Varoluşsal Kendinden Geçme ve Yansımalar: İmam Rabbânî'nin Şathîyye Anlayışı Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Çorum 2004, s. 103-126; Mustafa Çakmaklıoğlu, "Hallâc'ın Ene'l-Hakk Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahât Yorumu", *Tasavvuf*, sy. 15, Ankara 2005, s. 191-223; Tahsin Yazıcı, "Şath", *İA*, XI, 350-351; C. Ernst, "Şath", *El²* (İng.), IX, 361-362.

ŞÜLEYMAN ULUDAĞ

ŞÂTİBE

(الشَّاطِبَة)

Doğu Endülüs şehirlerinden biri.

Belensiye'nin (Valencia) 55 km. güneyinde denize yakın konumda ve denizden 169 m. yükseklikte yer alan Şâtibe'nin (Jativa, Xativa) adına Roma dönemine ait bel-